

GINTLI TIBOR

Anekdotikusság és asszociatív szövegszerkesztés

Krúdy Gyula azok közé az írók közé tartozik, akiknek életművében a poétikai újítás összekapcsolódott a 19. századi magyar epika elbeszélő formáinak felhasználásával. Művei többségében ez nem csupán azt jelenti, hogy az újszerű és a hagyományosnak tekinthető narratív megoldások egymás mellett élnek, hanem azt is, hogy a poétikai innováció jórészt éppen az elbeszélői tradíció átformálása, átértelmezése révén valósul meg. A kalandregény, a pikareszk, a történelmi regény és a mese műfajának megidézése közismert eljárása ennek a prózának, azonban talán ezeknél átfogóbb érvényű az anekdotikus narráció 19. századi hagyományának megidézése. A korábbi Krúdy-recepció kevés kivételtől eltekintve általában kerülte az anekdotikusság problémakörét, mert osztotta az anekdota és az anekdotikus elbeszélés mód közkeletű leértékelő megközelítését. Mivel az anekdotikussághoz a korszerűtlenség képzete kapcsolódott, Krúdy értelmezői többnyire az anekdotikus formáktól való eltávolodást hangsúlyozták.¹ Ennek következményeként született meg a pályaképnek az konstrukciója, amely az anekdotikusságot elsősorban az úgynevezett korai művekhez rendelte, illetve a pálya vége felé keletkezett alkotások esetében az alkotóerő meggyengülésével hozta összefüggésbe.² Ennek a megközelítésnek az egyoldalú volta könnyen belátható, ha a recepció által az életmű centrumába helyezett szövegek esetében is felfigyelünk az anekdotikus narráció jelenlétére, hiszen az 1910-es években íródott művekben is látványosan jelentkezik az anekdotikus narráció hagyománya. Másfelől a némely értelmező által a hanyatlás időszakaként beállított utolsó évtizedben olyan remekművek születtek, mit a *Boldogult úrfikoromban* vagy a szakirodalom által tárgyalt kulináris elbeszélések, melyekben ugyancsak strukturális szerephez jut az anekdotikus narráció.

Az alábbiakban azt igyekszem bemutatni, hogy a méltán nagyra értékelt Szindbád-történetek jelentős darabjaiban is megfigyelhető az anekdotikus elbeszélés mód jelenléte, s hogy e szövegek újszerű megoldásai gyakran éppen az anekdotikus narráció

¹ FABRI ANNA: Ciperus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben. Budapest, 1978. Magvető, 23.; FULÓP LÁSZLÓ: Közelítések Krúdyhoz. Budapest, 1986. Szépirodalmi, 128–129.

² CZÉRE BÉLA: Krúdy Gyula. Budapest, 1987. Gondolat, 224–234. (Nagy magyar írók)

inveniózus kezelésére vezethetők vissza. Szándékosan választottam olyan szöveget, amely közismert, s amelyet a szakmai közvélemény is nagyra értékel. Példám az *Iffjú évek* című novella, amely több okból is kézenfekvő választásnak tűnik.

A novellát három nagyobb egység alkotja, amelyeket spácium választ el egymástól. A harmadik rész kronológiai rendben haladva beszéli el a kamasz Szindbád életének két sorsdöntő napját: Szindbád el akar dicsekedni púpos barátjának – akit a diákok egymás között csak Gergely pápának hívnak – Kacsó Róza szerelmével, de a látogatás alkalmával Róza semmi jelét nem adja érzelmeinek, lenézően kezeli a fiúkat, majd megszégyeníti Gergely pápát, amikor a hátára ráütve felkiált: „Nini, ennek a fiúnak púpja van, mint a tevének.”³ Szindbád – talán hogy megvigasztalja – másnak fürödni megy barátjával a Poprádra, aki annyira biztonságban érzi magát Szindbád társaságában, hogy elengedi a gát fagerendáját, és vízbe fullad. A novellának ez a része jól összefoglalható cselekménnyel rendelkezik, szoros időrendben, az okozati összefüggéseket láthatóvá téve adja elő az eseményeket. Önmagában tekintve kevésbé hagyatkozik a metaforikus szövegszervezés lehetőségeire. A második egység egyfajta átmenetet képez az utolsó és az első szakasz között. Egy anekdotikus életkép révén vezeti be az olvasót Kacsóék házába, s egy humoros csattanó révén hozza szóba a három Kacsó-lányt, hogy végül rátérjen Róza és Szindbád viszonyának rövid jellemzésére.

A novella első nagy egysége herceg Lubomirski anekdotikus figurája köré rendeződik, az őt ábrázoló festmény köti össze egymással a novella három szakaszát. A kolostor folyosóján látható kép az idősödő Szindbád emlékeiben merül föl egy őszi éjszaka. Azok az egykori történések, amelyeket a harmadik személyű narrátor előad, valamiképpen mind összefüggenek Lubomirski képmásával, jól lehet ez a kapcsolat nem történet-elvű és nem oksági természetű. Arról van szó, hogy a herceg képéhez egyes szöveghelyek metaforikus jelentéseket kapcsolnak, s ezek a metaforikus jelentésháló vonja szorosra a novella három, elbeszélői stratégia szempontjából meglehetősen eltérő, egymáshoz csak lazán kapcsolódónak tűnő részét. A Lubomirski alakjához fűződő helyi hiedelmek, szokások előadása – a novella első egysége – egyfajta előzményét képezi Szindbád, Róza és Gergely pápa történetének, de nem a cselekmény szintjén. A Lubomirski képe köré rendezett kis anekdotikus történetek⁴ az emlékezés asszociatív működését teszik láthatóvá annak ellenére, hogy a narrátor a maga szólamát nem az őszes hajú az Szindbád emlékezés-folyamatának elbeszéléseként határozza meg. Az első bekezdés egy villanásnyi időre megjeleníti az emlékezés szituációjába helyezett, őszes hajú Szindbádot. Lubomirski képmása ezen a szöveghelyen a szereplő emléktartalmaként jelenik meg:

A podolini kolostorban – gondolta magában egyszer egy őszes férfiú, éjszaka, ős felé, odakint a háztetőkön ködből való kéményseprők jártak

³ KRÚDY GYULA: Az álombeli lovag. Válogatott elbeszélések 1909–1911. Szerk. BARTA ANDRÁS. Budapest, 1978. Szépirodalmi, 369. [KRÚDY, 1978.]

⁴ A novella szerkezetének ezt a sajátosságát Bezeckzy Gábor is kiemelte, amikor megállapította, hogy „[a]z *Iffjú évek* több, kisebb történetből áll.” (BEZECKZY GÁBOR: Szindbád. [Budapest], 2003. Akkord Kiadó, 58. /Talentum műelemzések/ Ugyanakkor a kisebb történet egymás mellé rendelését nem hozta összefüggésbe az anekdotikus narrációval.

a nedves holdfényben – volt vagy van egy régi kép, a képen torzonborz ember, a bajusza boglyasan felfelé kunkorodó, mint a hősöké, a szakálla tömör és rozsdaszínű, mintha egy göndörhajú nő vöröslő hajából való volna, a szeme két karika, benne hosszúkás, világoskék szemgolyó, az arca pedig piros, mint a bor fénye napos téli időben a fehér asztalon: ez volt herceg Lubomirski.⁵

A második bekezdésben azonban vége szakad a szereplő emlékezésének közvetítését hangsúlyozó elbeszélői stratégiának. Ettől kezdve az elbeszélés cselekményideje már nem az öregedő Szindbádot megjelenítő időszik, hanem a Podolinban töltött diákévek, a narráció hanghordozása pedig az olvasóval társalgó elbeszélőé:

Ki volt, mi volt a herceg, mielőtt kopottas, aranyozott rámak között elfoglalta volna helyét a régi kolostorban? – ez szorosan nem tartozik e történethez. Elég az hozzá, hogy ott volt, a bolthajtás alatt a falon, amelynek lehullott vakolatán még itt-ott látszottak nyomai a falra festett képeknek, amelyeken a régen megholt szentek játszadoznak egymás között.

Ettől a ponttól fogva az elbeszélés lényegében kiiktatja az emlékező Szindbád alakját, a narrátor nem tesz semmiféle utalást arra, hogy az ő emlékezését közvetítené. Hogy miként gondoljuk el ezután a narrátor és Szindbád viszonyát – értelmezői beállítódás kérdése. Felfoghatjuk egy meglehetősen gyakori megoldás analógiájára: az elbeszélő megjeleníti az emlékezés szituációját, ennek jelzése után azonban a szereplő nézőpontjától elszakadva, saját mindentudó fókuszát érvényre juttatva adja elő a történeteket. Egy másik lehetőség a szereplő és a narrátor közötti alteregó-szerű viszony feltételezése. Ebben a kontextusban az elbeszélés a narrátor rejtett önéletrajzi narratívájaként válik olvashatóvá, s az elbeszélő relatív mindentudása a visszatekintő perspektíva következményeként értékelhető. Az narrátor azért veheti át szót a szereplőtől a Szindbáddal történetek előadása során, mert valójában saját történetét mondja el. Bármelyik lehetőség mellett döntünk is, megállapítható, hogy az első és a második bekezdés fókusza, azaz a szereplő és a narrátor nézőpontja erősen közelít egymáshoz. Szindbád öregedésének hangsúlyozása légikus hangoltságú lelkiállapotot sejtet, míg Lubomirski Szindbád emlékezetében felidéződő képe egyszerre vonzó és nevetséges. A második bekezdésben a hangnem hasonló összetettséget mutat, s az alkotóelemek is megfeleltethetők egymásnak. Az elégikus és a komikus hangoltság itt is összefonódik egymással: Szent Anna arca, melyet megérintett a régiség, valamint a régen megholt szentek említése a mulandóság melankóliáját hordozza, míg a „György sárkányát öldökölte” fordulat, vagy az egymás között játszadozó szentek képzete humoros karakterű, akárcsak Anna tekintetének vélelmezett jelentése: „Mintha állandóan a leckék megtanulásáról tudakozódott volna a szent asszony.”⁶ Lubomirski itt is kettős perspektíva alatt látszik, amit az ikonográfia komikuma je-

⁵ KRÚDY, 1978. 365.

⁶ KRÚDY, 1978. 365.

lez: egy sajátos triptichonszerű kompozícióban, Szent Anna és Szent György alakja között látható a képe, azon a helyen ahol a főalak szokott szerepelni. Emberi lényt a szentek elé helyezni komikus önhittsége vall, másfelől azonban Lubomirski egykori hatalma is kifejezésre jut ebben a sajátos elrendezésben.

A szereplői emlékezés hangját és a narrátor szólamát még inkább egymáshoz közelíti, hogy bizonyos retorikai alakzatok a szólamok határán átnyúló egységet alkotnak. Az első három bekezdést epiforaszerű gondolatritmus rekeszti be. A szereplői emlékezés hangja így zárul: „ez volt herceg Lubomirski”, erre felel az elbeszélői szólam két bekezdésének zárzata: „a középén helyet foglalt Lubomirski úr”, illetve: „tisztelettudóan emelték meg sapkájukat a pirosbor arcú Lubomirski előtt.” Mint látható az elbeszélői szólam azzal is kapcsolódik a szereplői emlékezés nyelvéhez, hogy az ottani hasonlatnak („az arca pedig piros, mint a bor fénye napos időben a fehér asztalon”) egy metaforává alakított variációjával („pirosbor arcszínű Lubomirski”) él.

A második bekezdés első mondata azt sejteti, hogy az elbeszélő nem fogja előadni Lubomirski herceg történetét. Valóban nem ezt teszi, jóllehet a novella szövegének mintegy kétharmada Lubomirski alakja köré fonódik. Egy hagyományos anekdotikus elbeszélés valószínűleg egy közbeiktatott humoros kitérő erejéig összefoglalta volna Lubomirski herceg különös élettörténetét, vagy előadott volna egy különnc mivoltát szemléltető nevezetes esetet. Ehelyett őt, egymáshoz hol lazábban, hol szorosabban kapcsolódó, anekdotikus jellegzetességeket is mutató bekezdés beszéli el az alakját övező tiszteletet sajátos megnyilvánulásait. Ezek a rövid, életképszerű történettöredékek különböző jelentéseket társítanak a herceg alakjához, ezek lesznek a novella metaforikus szerkezetének alkotóelemei. Mivel a papok az ingyenes növendékeket Lubomirskivel riogatják, a herceg képnek egyik jelentése a lelkiismeret-furdalással, a félelemmel azonosítható. Másrészt egyes bekezdések az elmúlás és a furcsa „öröklét” metszéspontjára állítják alakját, hiszen a hercegnek „a túlvilágról is beleszólása volt a hanyag diákok megintésébe”.⁷ A podolini kisasszonyok virágcsokrot tűztek képkeretbe, és „úgy imádkoztak a herceg képe előtt, mint a többi szentek képeinél.” „Ilyenformán még halottaiban is Lubomirski volt az első úr a városkában”.⁸ Már-már Isteni rangra emelkedik, hiszen „Úrnapján a városháza előtti térségen nemcsak az öreg Isten, de Lubomirski György tiszteletére is elpukkantotta a hajdú a mozsarát. (Igaz, hogy csak felényi puskaporral.)”⁹ A mulandóság problémáját a novella elsőként az őszülő Szindbád megjelenítésével pendítette meg. Lubomirski elmúlt, de az életből még teljesen ki nem kopott alakja magát az emlékezést is megszemélyesíti, mivel az emlékezés során felidéződő múlt létmódja Lubomirskiére emlékeztet: van is még, de nincs is. Az alakját érintő, ironia és humor között oszcilláló komikum az emlékezet hiábavaló igyekezetére is vonatkoztatható, amely hasztalan próbálja visszahozni az elmúlt ifjúságot. Lubomirski árnyéka így rávetődik az öregedő Szindbád alakjára is. (A szereplő és az narrátor között alteregó viszonyt tételező befogadói stratégia elbeszélői önreflexiót is tulajdoníthat Lubomirski képmásának és halálon túli furcsa

⁷ Uo.

⁸ KRUDY, 1978. 366.

⁹ Uo.

életének.) Ugyanakkor Lubomirski alakja a vitalitás, az erotika és a férfierő jelentéseit is hordozza. Az egyik bekezdés arról számol be, hogy annak idején, mikor még élt Lubomirski úr, a városka asszonyai „csupa veres szakállú és torzonborz külsejű gyermeket hoztak a világra”.¹⁰ Szexuális aktivitását egy zárójeles megjegyzés is megerősíti: „a herceg szívesen lehúzta a kezéről a bivalybőr kesztyűt, ha fehérség térdelt a lábához.”¹¹ Majd az idézett részlet pajzán humorát a következő mondat az elmúlás felidézésével csendesíti le: „De most már soha többé nem húzza le a kesztyűt.” A novella első szakasza tehát a büntudat, az erotika és az elmúlás emblémáivá teszi Lubomirski képmását.

A novella folytatása elsőként a lelkiismeret-furdalásból fakadó félelem metaforikus jelentéséhez kapcsolódik. Megtudjuk, hogy Szindbád csak mérsékelt tiszteletben részesítette Lubomirski úr képmását, mivel érte – ellentétben az ingyenes diákokkal – szülei pontosan megfizették a tandíjat. A kamasz Szindbád úgy érzi, nincs félni valója Lubomirskitól, családjának vagyona miatt nem kell a kicsapástól tartania. Ekkor Szindbád – mint afféle kisdíák – a büntudatot a tanulás elmulasztásának felelteti meg, s a jelzett körülmények miatt, úgy véli, nincs dolga vele. Az első szakasz utolsó bekezdése ráérős nyugalommal részletezi Szindbád biztonságérzetének okait, s ennek során szinte észrevétlenül érkezik el Kacsó Róza és Szindbád szerelmének témájához:

(Szindbádért ugyanis szülei pontosan megfizették a tandíjat a kolostornak, sőt egyszer-másszor hordó bort is küldtek a szentmiséhez, amelynél Szindbád piros szoknyában ministrált, a Confiteort szélesebben mondta, és ünnepélyesen, tekintélyesen rázta meg a csöngettyűt, mintha tőle függött volna, hogy a hátulsó padosorokban üldögélő diákok most térdre ereszkedjenek. Ugyancsak a ministráló ruha piros palástjában hódította meg egyszer Kacsó Annát, midőn Anna vasárnap a szentmisére a barátokhoz jött.) Hogyan is volt ez a dolog teljes bizonyossággal?¹²

A szerelem témájának bevezetése szintén nem oksági összefüggések alapján történik, hanem egymáshoz viszonylag lazán kapcsolódó asszociációk révén: a tandíj említése maga után vonja a támogatás egy másik formájának, a misebornak a felidézését. A mise kapcsán feltűnik a piros szoknyában ministráló Szindbád alakja, majd a piros ruha, mint a szerelmet előidéző körülmény metonimikusan előhívja a szerelmi viszony jelzését. Érdeemes felhívni rá a figyelmet, hogy az első szakaszt záró retorikus kérdés után a 19. századi prózán nevelkedett olvasó azt várná, hogy ennek a bizonyos hódításnak az előadása következik majd. Ezzel szemben a szerelem „történetének” elbeszélését felfüggeszti a narratíva, s visszatér Szindbád Lubomirski iránti mérsékelt tiszteletének tárgyalásához. Megtudjuk, hogy Szindbád a szolgabíró házában volt kosztos diák. A kisváros helyi viszonyai között ez egyfajta társadalmi rangot jelent, ami tovább fokozza Szindbádnak az iskolai teendők elmulasztása által meg nem za-

¹⁰ KRÚDY, 1978. 365–366.

¹¹ KRÚDY, 1978. 366.

¹² Uo.

vart biztonságérzetét. A novella a későbbiek során sem beszél el annak a bizonyos szentmisének a történetét, amikor Szindbád meghódította Rózát. Ezzel szemben egy anekdotikus életképben mutatja be a pán szolgabíró és felesége veszekedését, hogy a szópárbaj egyik poénra futtatott replikája nyomán, mintegy véletlenszerűen tetsző módon rátérjen a Kacsó lányok bemutatására. Róza és Szindbád diákszerelmének hangulatát ismét egy életkép idézi fel, Róza jókedvűen és kipirult arccal húzogatja Szindbád haját, miközben játékosan csúfolódik vele: „– Tanulj – kiáltotta csillogó tekintettel –, mert megbuktat a Lubomirski.”¹³ Ennek a fordulatnak az ad novella narratív struktúráját meghatározó jelentőséget, hogy láthatóvá válik: az első szakasz által Lubomirski képmásához kapcsolt jelentéscsokkot a szöveg későbbi szakaszai is érvényben tartják, azaz az ott létrehívott metaforikus jelentésháló kiterjed a novella teljes szövegére.

A harmadik szakasz első jelenete, amely Gergely pápa látogatását jeleníti meg, ugyancsak bekapcsolódik ebbe a metaforikus hálózatba. A folytatás annál szembevetőbb, mivel ebben az esetben is Róza idézi fel Lubomirski alakját: „– Csodálom, hogy Lubomirski megtűr ilyen rossz diákat a kolostorban.”¹⁴ A felkiáltás tónusa azonban jelentősen megváltozott, a narráció arról tudósít, hogy Róza a korábbi játékos évődés helyett most durván ráförmed Szindbádra. A Gergely pápa távozását követő jelenet kontextusában ez a megváltozott hang a féltékenység és a féltékenység miatt érzett harag jeleként értelmezhető. Lubomirski alakja tehát már nemcsak a szerelem idilli vetületét képviseli a novella cselekményt elbeszélő szakaszaiban, hanem a követelő, nyers birtoklásvágyat is. A novella harmadik részének további jeleneteiben Lubomirski alakja már a kamasz Szindbád tudatában idéződik fel, szoros összefüggésben azzal, hogy szertefoszlik a hős utólag hamisnak tetsző biztonságérzete. Miután Gergely pápa nem merül fel a vízből Szindbád kétségbeesetten futni kezd a híd irányába, amely a Poprád fölött ível: „Emberekkel találkozott útközben, akik fejcsóválva néztek a sápadtan futó kislány után, és Szindbád szinte hallani vélte, amint a titokzatos Lubomirskit emlegetik.”¹⁵ A korábban inkább csak ímmel-ámmal tisztelt Lubomirski arcképének jelentése kezd átalakulni a kamasz Szindbád tudatában. A lelkiismeret-furdalás, amelyet korábban csak a tanulás elmulasztásával hozott összefüggésbe, most Gergely elmerüléséhez kapcsolódik. Olyan eseményhez, amelynek hatása alól nem vonhatja ki magát Szindbád, s melynek megrendítő tapasztalatával nem mérhető össze a házi feladat elmulasztása miatt érzett szorongás. Másodjára akkor idéződik a hős elé Lubomirski alakja, amikor megpillantja Gergely pápa holttestét a folyóban:

Szindbád megtörölte verejtékező homlokát, mert ebben a percben érezte meg, hogy mi történt valójában. A púpos fiú a vízbe fulladt, érte majd őt okolják, Lubomirski végre csakugyan kiszáll a folyosóbéli képrámából, és már közeleg is tömött, veres szakállával. Nagy messzeségben, valahol a túl-só part sötét bokrai alatt áll Róza hátrafont kézzel, és komoran, haragosan

¹³ KRÜDY, 1978. 368.

¹⁴ Uo.

¹⁵ KRÜDY, 1978. 370.

néz, mint tegnap este a csillagokat nézte... A folyót mélynek, rejtelmesnek és ijesztőnek kezdte látni, amint a hulla után evezett. Végre elkapta a püpos Gergely lábát, és erőlködve, nyöszörögve, sírva a csónakba emelte.¹⁶

Lubomírski alakja a novella zárlatában a félelem és a lelkiismeret-furdalás érzését határozottan összekapcsolja a halállal történt szembesüléssel. A Lubomírskit korábban csak mérsékelten tisztelő Szindbád most szembesül a herceg képmásának azzal a jelentésével, amelyet a narratori szólam már a novella első részében hozzá kapcsolt: halálát követő utóélete az elmúlás legyőzését célzó kísérletek hiábavalóságára emlékeztet. Szindbád most szembesül vele, hogy a herceg pirosposztagás portréján a halál arca is láthatóvá válik.

Miért válhatott a novella metaforikus jelentésszerkezetének központ figurájává Lubomírski alakja. Az eddigiek ismeretében talán nem tűnik megalapozatlannak az a feltételezés, hogy a harmadik személyű narrátor a szereplői emlékezet asszociatív működését fordítja át saját szólamába. Ugyan az első bekezdésen kívül nem esik szó róla, mely emléktartalmak milyen sorrendben idéződnek fel az idősödő Szindbád tudatában, de a lelkiismeret-furdalás, a félelem, az elmúlás, a szerelem, az erotika és az ifjúság jelentései azért testesülhetnek meg Lubomírski alakjában, mert a fiatal Szindbád előtt olyan helyzetekben idéződött fel a herceg képe, amelyek ilyen tapasztalatokhoz kapcsolódtak. Az átélt élmények és Lubomírski képe között érintkezésen alapuló asszociációs viszony áll fenn, az a kapcsolat, amely az emlékezés folyamatára megjelenítő Krúdy-szövegeknek talán a legjellegzetesebb megoldása. Éppen ezért nem lehetetlen, hogy az első bekezdéssel az ott megjelenített emlékezés-szituáció nem zárul le teljesen, mert a harmadik személyű előadás az emlékezet működésének elvét látens formában érvényre juttatja. A narráció az emlékezés folyamatát ugyan közvetlenül nem jeleníti meg, de létrehívott szerkezet az emlékezet asszociatív mozgásainak ismeretében történik. Az elbeszélte történések egykor így vagy úgy, de összekapcsolódtak Lubomírski alakjában. Ezért testesítheti meg az öszülő Szindbád számára Lubomírski képe mindazt, amit az ifjúság éve jelentenek.

¹⁶ KRÚDY, 1978. 371.